

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЛИШЕНКО МАРГАРИТА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 338.439.5.633.1

**ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ
ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ**

08.00.04. -

**економіка та управління підприємствами
(економіка сільського господарства і АПК)**

Автореферат

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Біла Церква – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Сумському національному аграрному університеті
Міністерства аграрної політики України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент

Жмайлов Валерій Миколайович,

Сумський національний аграрний університет,
завідувач кафедри статистики, аналізу господарської
діяльності та маркетингу,
директор інституту економіки та менеджменту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,

заслужений економіст України,
дійсний член АЕН України

Бойко Віктор Іванович,

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки» УААН,
завідувач відділу продовольчих ресурсів

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Захарчук Олександр Васильович,

Український інститут експертизи сортів рослин,
заступник директора з економічних досліджень

Захист відбудеться „23” травня 2008 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 27.821.03 у Білоцерківському національному аграрному університеті за адресою: 09117, Київська область, м. Біла Церква, пл. Соборна, 8/1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Білоцерківського національного аграрного університету за адресою: 09117, Київська область, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1.

Автореферат розісланий „ 21” квітня 2008 року

Вчений секретар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Зернове виробництво завжди було, є і залишатиметься однією з пріоритетних галузей народного господарства України. Для цього є всі об'єктивні умови: родючі ґрунти, сприятливі кліматичні умови, багатовіковий хліборобський досвід, наявність високоврожайних сортів.

Перехід до ринкової економіки спричинив докорінні зміни в економічних відносинах між товаровиробниками і споживачами агропромислової продукції, змінилися і функції держави. Її організаційну роль поступово беруть на себе вільні ринкові інститути, які сприяють створенню нових форм господарських зв'язків між підприємствами суміжних галузей. Однак важливо, щоб ринкові інституції розвивались не тільки на національному, а й на регіональному рівні, зв'язуючи в єдину систему регіональний, національний і світовий ринки. Лише за таких умов товаровиробник зможе повною мірою скористатися вигодами кон'юнктури ринків, правильно побудувати свою маркетингову стратегію: цінову політику та політику товаропросування.

Актуальність теми. Проблема збільшення обсягів і підвищення стабільності виробництва зерна є однією з ключових у національній аграрній політиці. Вирішення цієї проблеми має чітко виражений регіональний характер, що обумовлено зростаючою відповідальністю регіонів за забезпечення населення продуктами харчування. Головні пріоритети розвитку зернового господарства Сумської області на найближчий період – забезпечення нарощування виробництва високоякісного зерна, стримування негативних процесів, що мають місце в сфері реалізації та просування товару до споживача. Для цього є всі необхідні умови. Сприяє цьому реформування у сферах власності та ринкових взаємовідносин.

На всіх етапах розвитку сільського господарства України пріоритетним напрямком було зернопродуктове виробництво, а обґрунтування заходів щодо його стабілізації та підвищення економічної ефективності є загальнодержавним завданням стратегічної ваги. Вона знайшла відображення в наукових роботах Саблука П.Т., Шпичака О.М., Бойка В.І., Лобаса М.Г., Волинця В.Л., Калюжної О.В., Клочана В.В., Худолій Л.М., Сайко В.Ф., Губенка В.І., Жмайлова В.М., Андрійчука В.Г. та інших.

Проблемам підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах в умовах формування ринку присвячені роботи К. Макконела, А.Сміта, Захарчука О.В., Калінчика М.В., Федька В.Г., Шовкалюк В.С., Власова В.І., Олійника О.В. та інших.

Констатуючи вагомість отриманих наукових результатів у сфері теорії і практики ефективності виробництва й розвитку ринку зерна, слід зауважити, що на сьогодні залишилися недостатньо дослідженими питання комплексного вивчення проблем виробництва та реалізації зерна в умовах формування регіонального ринку, у тому числі Сумської області. Це стосується економічних відносин між товаровиробниками і споживачами зерна, формування попиту і пропозиції в області, закономірностей та тенденцій формування цінової кон'юнктури, організація

ринкової інфраструктури на регіональному рівні. Недостатнє опрацювання окреслених питань, а також їх методична і практична значущість вимагають комплексного підходу до вивчення зернопродуктової проблеми, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до напрямків науково-дослідних робіт Сумського національного аграрного університету. Результати, теоретичні положення, висновки та пропозиції дослідження були використані при виконанні науково-дослідних тем Сумського національного аграрного університету „Теоретичні, методологічні та методичні проблеми ресурсозабезпечення та ресурсовикористання в агропромисловому комплексі України” (номер державної реєстрації 0104U003426)

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає в подальшому теоретико-методологічному обґрунтуванні економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах в умовах формування регіонального ринку та розробка практичних рекомендацій. Досягнення цієї мети зумовило рішення таких задач:

- уточнити економіко-теоретичну суть ефективності виробництва та реалізації зерна в умовах формування регіонального ринку;
- дати оцінку сучасного стану ефективності виробництва зерна в регіоні;
- розкрити особливості формування пропозиції на ринку та тенденції його розвитку, встановити вплив ринкових факторів на ефективність виробництва;
- обґрунтувати оптимальну структуру зернового ринку та зробити прогноз основних напрямків його розвитку; виявити місце Сумської області на ринку зерна України;
- визначити вплив окремих економічних чинників на результативні показники виробництва;
- визначити ефективність виробництва зерна на перспективу з урахуванням оптимізації виробництва у відповідності до потреб ринку.

Предмет дослідження. Сукупність теоретичних, методичних підходів та економіко-організаційних заходів щодо вивчення економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області під впливом формування та функціонування регіонального ринку зерна.

Об'єктом дослідження є сукупність організаційно-економічних процесів в розвитку виробництва і збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами Сумської області.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є надбання економічної теорії, наукові розробки вітчизняних вчених щодо закономірностей формування ефективного виробництва та переробки продукції сільського господарства, основ економічних взаємовідносин між виробниками зерна та переробними підприємствами, маркетингових методів дослідження, економічного аналізу і прогнозування перспектив розвитку ринків.

Для вирішення поставлених задач використовуються такі основні методи: абстрактно-логічний (виявлення взаємозв'язків між теоретичними узагальненнями та формуванням висновків), монографічний (вивчення сучасного стану зернового виробництва в господарствах області), економіко-статистичний (дослідження

динаміки розвитку зернового ринку Сумської області та ринку України), кореляційно-регресійний аналіз (дослідження впливу та форм зв'язку на прибутковість виробництва), порівняння (співставлення стану виробництва зернового ринку Сумської області із загальним станом по Україні та іншими областями), графічний (при вивченні динаміки та структурних змін у розвитку галузі), розрахунково-нормативний (прогнозування основних показників розвитку зернової галузі регіону), аналізу і синтезу (при обґрунтуванні пропозицій та заходів, щодо подальшого розвитку ринку зерна та підвищення його ефективності), економіко-математичні, моделювання (визначення моделі розвитку зернового ринку на рівні регіону), групування (при дослідженні впливу факторів на ефективність виробництва зерна).

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі і нормативно-правові акти Верховної Ради та Уряду України, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, матеріали регіональних органів АПК, первинна документація сільськогосподарських підприємств та зведені дані статистичної звітності по районах Сумської області, наукова та періодична література.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні комплексу наукових та методичних положень щодо підвищення економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області в умовах формування ринку, зокрема:

вперше: визначено вплив сукупності факторів на ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах регіону та запропонована економічно-обґрунтована модель, яка дає можливість спрогнозувати очікуваний ефект з урахуванням впливу ринкових факторів.

удосконалено: методичні підходи і розроблено стратегію розвитку регіонального ринку зерна, що забезпечує продовольчу безпеку регіону при умові підвищення економічної ефективності зернового виробництва в сільськогосподарських підприємствах Сумської області.

набули подальшого розвитку:

- методичні підходи до порівняльної оцінки ринкової кон'юнктури, що дозволило встановити співвідношення попиту і пропозиції на формування ціни поточного маркетингового року;

- організаційно-технологічні параметри виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах з урахуванням сучасних вимог в дотриманні чергування культур в сівозміні, застосуванні високоврожайного сортового та гібридного насіння різних строків досягання, засобів захисту рослин та внесення оптимальних доз мінеральних та органічних добрив з урахуванням екологізації та розвитку органічного землеробства;

- розроблено програму розвитку зернового виробництва Сумської області з використанням економіко-математичної моделі, яка дозволяє підвищити економічну ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що використання результатів проведеного аналізу кон'юнктури ринку зерна сприятиме

удосконаленню його формування і функціонування в умовах багатокладної економіки, розробці кількісних і якісних параметрів оцінки можливих зрушень в обсягах виробництва продукції сільського господарства, і зокрема зернових, в умовах обмеженого ресурсного потенціалу; оптимізації природно-економічного потенціалу розвитку зернових в сільськогосподарських підприємствах Сумської області; а також полягає в підвищенні ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах за рахунок приведення у відповідність структури виробництва до попиту, оптимізації витрат і формування оптимальної ціни та отримання максимального прибутку (довідка № 07/139 від 22.01.08).

Запропоновані методичні підходи, система показників щодо комплексної оцінки ефективності виробництва зерна можуть бути використані в аналітичній та плановій роботі в підприємствах різних організаційних форм господарювання в Буринському районі Сумської області (довідка № 16 від 18.01.08); а також запропоновані до впровадження у виробництво в ПП «Жуківська» Буринського району Сумської області (довідка № 14 від 18.01.08).

Результати наукових досліджень по дисертації практично втілюються в навчальний процес Сумського національного аграрного університету при викладанні дисциплін: „Економіка підприємства”, „Економіка сільського господарства”, „Аналіз господарської та комерційної діяльності” (довідка № 55 від 10.01.2008р.)

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертаційної роботи отримані автором особисто. Наукові статті написані здобувачем одноосібно. З наукових праць у роботі викладені ті ідеї та положення, що є результатом власних розробок і розрахунків здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові результати дисертації доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях: міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК”(м. Суми, СНАУ, 13-16 травня 2003 р); науково-практична конференція викладачів, аспірантів та студентів СНАУ в 2003-2006 р.р. (м. Суми); 10а - 14-а міжнародна науково-методична конференція „Технології 21 століття” в 2003-2007 р.р. (м. Алушта); міжнародна науково-теоретична конференція „Методичні основи сучасних досліджень в аграрній економіці” (м. Житомир, ДАУ, 3-5 березня 2005 року); міжнародна науково-практична конференція „Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції” (ЕП- 2005) (м. Суми, СНАУ, 26 травня 2005 р.); міжнародна науково-практична конференція „Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні” (м. Харків, ХНАУ, 7-9 червня 2006 р.); міжнародна науково-практична конференція „Аграрний форум - 2006.” (м.Суми, 25-29 вересня 2006 р.), міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Аграрний форум - 2007» (м. Суми, 4-6 квітня 2007 р.)

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано 22 наукових праці загальним обсягом 5 умовних друкованих аркуша, в тому числі 15 статей в наукових фахових виданнях.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація викладена на 193 сторінках комп'ютерного тексту, з них 170 сторінок основного тексту, складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури із 158 найменувань на 14 сторінках, містить 36 таблиць, 11 рисунків, 20 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, об'єкти і методику дослідження, викладено наукову новизну, практичну та теоретичну цінність отриманих результатів.

У першому розділі **„Теоретико-методичні основи економічної ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами під впливом формування регіонального ринку”** розглянуто економічну сутність ринку, висвітлено питання інфраструктури товарних ринків, і зокрема ринку зерна, досліджено методичні підходи до визначення економічної ефективності виробництва зерна в умовах ринку.

Вивчення зернопродуктового підкомплексу вимагає системного підходу, а саме необхідності розгляду зернового ринку у тісному зв'язку з виробництвом зерна і його переробкою. Ключовою ланкою національного ринку зерна є регіональний ринок, який являє собою сукупність організаційно-економічних відносин, за допомогою яких в регіоні здійснюється купівля-продаж зерна і продуктів його переробки. Сутність та найважливіші елементи ринкового механізму, власне те, що відрізняє ринкову економіку від адміністративно-командної, є у такому визначенні: ринок – це сукупність економічних відносин у питаннях обміну товарів за цінами, які встановлюються на основі взаємодії попиту і пропозиції, в результаті чого здійснюється суспільна оцінка товарів і послуг. У цьому визначенні підкреслюються два основні моменти: по-перше: ринок - не тільки засіб та сфера обміну, це унікальний механізм вимірювання праці, співвідношення витрат і результатів, а також зведення індивідуальних витрат до суспільно-необхідних. По-друге, зафіксовані найважливіші елементи ринкового механізму: попит, пропозиція, ціна і конкуренція. Таким чином, ринок в широкому значенні – це спосіб організації економічного життя, засвоєний на певних принципах. Основними характеристиками ринку є: ємкість, попит і пропозиція.

Визначено, що кон'юнктуру ринку необхідно розглядати в двох аспектах: в широкому та вузькому розумінні цього поняття. В широкому – кон'юнктура – це форма прояву на ринку системи факторів та умов відтворення їх в постійному розвитку та взаємодії. У вузькому розумінні кон'юнктура – це стан економіки країни, окремого товарного ринку, окремого продукту в той чи інший період часу.

Ринкова кон'юнктура формується під впливом взаємопов'язаних факторів попиту, пропозиції і ціни. Нормальне співвідношення попиту і пропозиції – це їх рівновага, тобто відповідність між обсягом і структурою попиту на товари та їх пропозицією. Показники попиту і пропозиції мають особливу роль при характеристиці кон'юнктури будь-якого товарного ринку, в тому числі і ринку зерна.

Виходячи з положень економічної теорії, ціни формуються зі співвідношення між попитом і пропозицією. У сільському господарстві цей процес є значно складнішим. Ціни на зерно відіграють провідну роль у формуванні розмірів доходу в сільському господарстві.

Формування ринку зерна відбувається залежно від виробництва, попиту та пропозиції, співвідношення між якими визначається внутрішніми обсягами виробництва та зовнішніми потребами на ринку. Величина сукупного попиту на зерно є результатом суми всіх можливих потреб покупців.

Отже, величина попиту на зерно та продукцію його переробки безпосередньо залежить від рівня ціни. Ціна, як грошова форма вартості товару, формується під впливом попиту та пропозиції і здійснює обернений вплив на ці категорії при умові, що пропозиція не перевищує попит. Між величиною попиту і ціною на зернові існує прямий зв'язок, який виявляється через такі аргументи: для споживачів ціна є своєрідним бар'єром, що заважає здійснити купівлю, вплив ціни на попит проявляється через ефект доходності та заміщення. Пропозиція повністю залежить від виробництва, оскільки саме виробництво встановлює обсяги необхідного зерна на ринку. У свою чергу величини попиту і пропозиції зерна у результаті взаємодії утворюють на ринку або рівновагу, або незадоволеність попиту (пропозиції).

В результаті вивчення наукових основ економічної ефективності вважаємо, що дана категорія відображає широкий комплекс засобів, предметів праці і робочої сили та їх використання. Враховуючи особливості зернового господарства та узагальнюючи трактування наукової літератури, дійшли висновку, що економічна ефективність виробництва відображається через відношення отриманого результату до здійснених витрат, а також її суть полягає у підвищенні урожайності зернових культур при найменших витратах ресурсів на одиницю продукції. З точки зору економічної теорії, категорію економічної ефективності важливо розуміти як найважливішу у системі економічних категорій, від адекватності трактування якої залежить правильність всієї системи ефективності виробництва.

Ефективність зернового ринку має характеризувати не тільки ефективність безпосередньо виробництва, а й передбачати необхідність ефективної реалізації виробленої продукції. Актуальність цього положення обумовлено впливом конкурентного середовища ринкової економіки, коли реалізація створеного в процесі виробництва продукту знаходиться під значним впливом ринкової кон'юнктури, попиту і пропозиції.

У другому розділі **„Стан регіонального ринку зерна та ефективність його виробництва”** досліджено місце і роль Сумської області на зерновому ринку України, здійснено аналіз економічної кон'юнктури зернового ринку, проаналізовані сучасний стан та тенденції розвитку ефективності виробництва, проведений аналіз економічної ефективності виробництва зернової продукції, розкриті питання конкурентоспроможності зернового ринку.

Аналіз ситуації на регіональному зерновому ринку Сумської області показав, що спостерігається певне співвідношення між обсягами виробництва, реалізації та ціною реалізації продукції. Цінова кон'юнктура регіонального зернового ринку в останні роки, в значній мірі визначається співвідношенням попиту і пропозиції, що

складаються на ринку. Так, обсяги реалізації продукції зростають тоді, коли обсяги виробництва на ринку найвищі, а рівень цін на ринку встановлюється найнижчий. (Рис. 1)

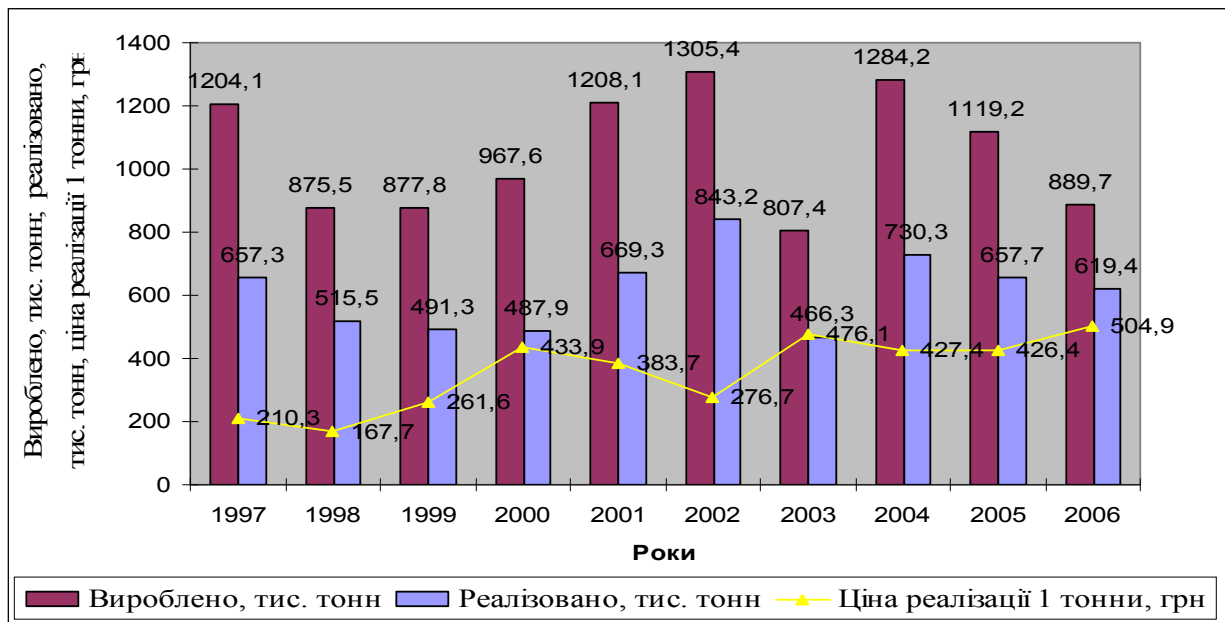

Рис. 1. Динаміка виробництва, реалізації та ціни продажу 1 тонни зерна

Найвища ціна спостерігалася на ринку в 2006 році (504,9 грн/ тонну), що пов'язано з мінімальним обсягом виробництва на ринку 899,7 тис. тонн, обсягом реалізації за досліджуваний період (619,4 тис. тонн), тоді як в 2002 році при виробництві зерна 1305,4 тис. тонн кількість реалізованої продукції склала 843,2 тис. тонн та ціна реалізації - 276,7 грн.

На внутрішній ринок зернові надходять за традиційною схемою реалізації: заготівельним підприємствам, населенню, включаючи продаж і видачу в рахунок оплати праці та плати за оренду землі та паїв, продаж на ринку та комерційним структурам, через біржі та за бартерними угодами. Проте відбулися певні трансформаційні зміни щодо каналів збуту вирощеного зерна і в динаміці цих змін (Табл.1).

Показники даної таблиці дають підстави зробити висновок, що в результаті скорочення обсягу державних замовлень і по суті розпаду товарно-грошових відносин на селі в період 1997-2001 років різко зросли бартерні операції, реалізація зерна на ринку та за іншими каналами реалізації, а розвиток біржової торгівлі так і не одержав поширення. Тобто, організовані закупки зерна здійснюються переважно посередницькими структурами, які по суті й приховують бартерний характер операцій, оскільки сільськогосподарські підприємства в більшості своїй залишаються якщо не збитковими, то такими, які не мають обігових коштів на поточне фінансування закупівлі матеріально-технічних засобів тощо.

Аналіз просування продукції до споживачів показує, що значно зменшується об'єм зерна, що реалізується заготівельним організаціям. В 2006 році заготівельним

організаціям Сумської області було реалізовано всього 5,5 % зерна порівняно з 44% в 1997 році.

Таблиця 1

**Динаміка обсягів і питома вага каналів реалізації зернових на ринку
Сумської області**

Роки	Продано- всього		Заготівельним організаціям, включаючи продаж за прямими зв'язками		Товарна біржа		Населенню через систему громадського харчування		На ринку, через власні магазини, ларьки, палатки		Т
	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	
1997	657,3	100	287,9	44	-	-	138,2	21	159,9	23	78
1998	515,5	100	134,1	26	-	-	132,7	26	158,7	31	8
1999	491,3	100	68,5	14	4,5	0,9	140,0	29	183,8	37	9
2000	487,9	100	31,6	6,5	61,9	12,7	145,4	19,8	194,8	40	5
2001	669,3	100	27,2	4,1	32,6	4,9	119,3	17,8	97,8	14,6	3
2002	843,2	100	29,1	3,5	10,0	1,2	103,1	12,2	128,2	15,2	1
2003	466,3	100	11,9	2,6	60,9	13,1	58,8	12,6	62,2	13,3	5
2004	730,3	100	50,7	6,9	57,8	7,9	71,4	9,8	85,2	12,0	2
2005	657,7	100	42,8	6,5	12,8	1,9	50,7	7,7	76,0	11,6	3
2006	619,4	100	34,2	5,5	0,6	0,1	34,5	5,6	62,14	10,0	1

При цьому збільшується обсяг реалізації по такому каналу як комерційні організації. Реалізація комерційним організаціям зросла в 2006 році порівняно з 2001 роком на 33%. Дослідженнями встановлено, що товаровиробники не мають можливості виходити самостійно з пропозицією на біржі, хоча в 2003 році питома вага зернових, реалізованих через біржу, склала 13,1 %, тоді як в 2006 році лише 0,1%. Спостерігається також коливання ціни і за каналами реалізації. В 2006 році найвища ціна реалізації була через біржу - 544,0 грн/тонну та переробним підприємствам - 537,4 грн/тонну, тоді як мінімальна ціна на зерно, реалізоване населенню через систему громадського харчування становила 437,7 грн/тонну. Позитивним явищем слід вважати те, що рівень товарності зернових в регіоні має тенденцію до зростання. За період 1999-2006 роки його середнє значення в сільськогосподарських підприємствах становило 58,3%. Слід зазначити, що Сумська область має значний потенціал для ведення високоефективного товарного виробництва зерна, але рівень його використання залишається ще низьким.

Значне обмеження пропозиції зерна відчувається в 2003 році, який характеризується найнижчим валовим збором за весь період дослідження. Це позначилося і на обсягах продажу зерна, який в цьому році склав 466,3 тис тонн. Саме в цей рік спостерігається підвищення ціни реалізації та ефективності виробництва зернових.

Одним із факторів, який впливає на ефективність виробництва є конкурентоспроможність товару на ринку. Серед показників, що характеризують

рівень монополізації ринку, найбільше поширення отримав індекс Херфіндела–Хіршмана.

Методологічною основою аналізу конкурентної ситуації є ідея ринкової частки, яка розглядається як частина ресурсів, що обертаються на ринку. Розмір частки передбачає можливість впливу сільськогосподарського підприємства на ринок і конкурентів. Чим вище частка, тим ширше доступ до ресурсів, тим вигідніше їхнє розміщення і більший ступінь свободи діяльності підприємства. У залежності від величини ринкової частки підприємство може бути на ринку або лідером, або аутсайдером, мати слабку чи сильну конкурентну позицію.

Оцінка ступеня монополізації ринку зерна здійснюється в врахуванням того, що ступінь монополізації ринку обернено пропорційний інтенсивності конкуренції. Для цього був використаний індекс Херфіндела-Хіршмана та визначено рівень розподілу ринкових часток районів – учасників ринку.

Розрахунок індексу Херфіндела-Хіршмана для ринку зерна Сумської області за даними 2002-2006 років показав, що ІХХ по зернових у 2002 році дорівнював 739,87 одиниць (ІХХ менше 1000), а в 2006 році 814,22 одиниці, тобто на 74,35 одиниці зріс за період дослідження. Тобто, ринок можна вважати таким, що задовольняє вимогам безпеки конкуренції.

$$IHX = \sum_{i=1}^n X_i^2$$

де X_i – частка ринку виражена у відсотках;

n – загальний обсяг реалізації продукції.

Аналіз конкурентної ситуації показав, що найбільш конкурентним у Сумській області є ринок ячменю, оскільки максимальна частка ринку серед сільськогосподарських підприємств складає лише 775,87 одиниці. Досить конкурентними є ринки пшениці (852,14 одиниці) та жита (867,06 одиниці). Неконкурентними, тобто монополізованими, є ринки проса – 1761,12 одиниці (сільськогосподарські підприємства Лебединського та Сумського районів) та кукурудзи – 1062,45 одиниці (сільськогосподарські підприємства Липоводолинського та Конотопського районів). В зв'язку з цим ціни і асортиментну політику диктуватимуть кілька районів і триватиме процес витіснення або поглинання виробництва.

Дослідження результатів господарювання підприємств галузі показали, що ознаки слабкості виробництва зерна в Сумській області з'явилися в 1998 та 2003 роках. Відзначимо, що в 2006 році порівняно з попереднім періодом в Сумській області зібрана площа зернових зменшилася на 7% або на 37,1 тис. тонн, урожайність і на 2,5 ц/га або 11,8 %, за рахунок чого відбулося зниження виробництва зерна на 229,5 тис. тонн або 20,5 %. При цьому спостерігається і зменшення обсягів реалізації майже на 5,8%. (Рис. 2.)

Дослідженнями встановлено, що кон'юнктура ринку має безпосередній вплив на ефективність виробництва. Зокрема, формування ринку визначає обсяг і структуру продукції, яка реалізується, а ринок формує ціну і відповідно до попиту формується обсяг виробництва і витрати.

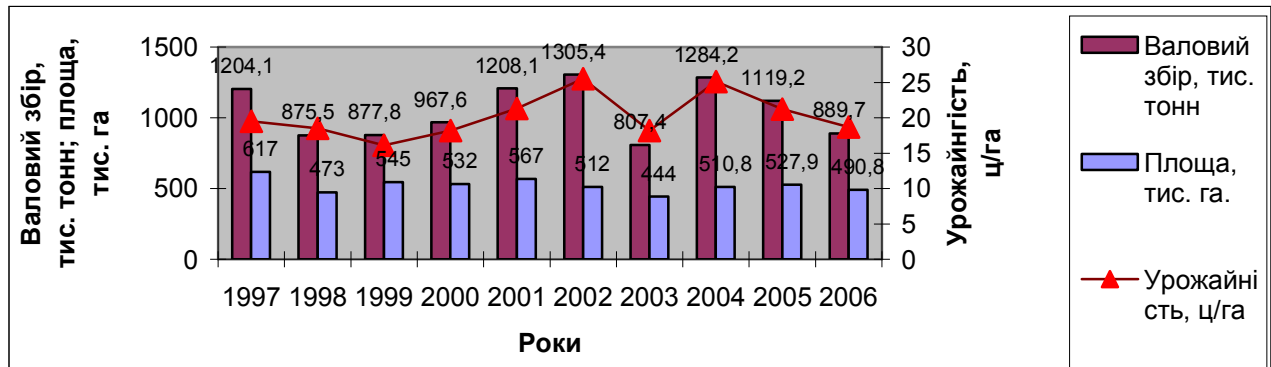

Рис. 2. Динаміка основних показників виробництва зерна в Сумській області

Ефективність сільськогосподарського виробництва є результатом діяльності різних категорій господарств, взаємодії різних організаційно-економічних факторів, використання сукупності матеріально технічних та інших ресурсів. Показники ефективності виробництва зерна у 2005 році, який був досить сприятливим щодо агро кліматичних умов, виявився гіршим, ніж у 2004 та 2006 роках. Це свідчить про те, що протягом останніх років різко змінювалася кон'юнктура ринку і цінова ситуація, внаслідок чого прибутковість була вкрай нестабільною.

Одним із факторів, який характеризує ефективність виробництва зерна є рентабельність. З приведених даних констатуємо, що рентабельність, яка акумулює в собі результати виробництва і відображає вплив практично всіх основних чинників, які визначають рівень економічної ефективності, має тенденцію до скорочення (в 2006 році – 11%, в 2004 році – 34,2%, в 2000 році - 83,5%).(Табл. 2).

Таблиця 2

Ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області

	Показники	Роки							2006рік до 2000 року (+/-)
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1	Урожайність, ц/га	17,6	21,0	25,5	18,2	25,1	21,2	18,7	+1,1
2	Трудомісткість 1 ц, люд-год	1,6	1,6	1,4	1,8	1,4	1,5	1,6	-
3	Собівартість 1 ц, грн.	22,5	26,07	23,87	34,83	30,47	36,46	45,27	+22,77
4	Середня ціна реалізації 1 ц, грн	43,39	38,37	27,67	47,61	42,74	42,64	50,23	+6,84
5	Отримано прибутку на 1 ц, грн.	20,89	12,27	3,8	12,77	13,27	6,18	4,96	-15,93
6	Отримано прибутку на 1 га, грн	367,7	257,7	97,28	229,86	114,9	131,0	92,8	-274,9

7	Рівень рентабельності, %	83,5	43,4	14,2	47,3	34,2	17,0	11,0	-72,5п.в.
---	--------------------------	------	------	------	------	------	------	------	-----------

Проте зростання цін на техніку, пально-мастильні матеріали, добрива та інші ресурси негативно позначається на величині собівартості, яка збільшилася в 2006 році порівняно з 2000 роком майже в 2 рази, при одночасному підвищенні ціни реалізації на 6,84 грн. Але темпи росту собівартості перевищують темпи росту ціни реалізації. В результаті чого прибуток на 1 ц зменшився на 15,93 грн.

Результати аналітичного групування підприємств за собівартістю підтверджують, що господарства з найнижчою собівартістю мають найвищу прибутковість. Згідно з проведеними розрахунками найбільш ефективно функціонуючою є перша група, яка становить 10% від загальної сукупності досліджуваних господарств.

Це ті підприємства, які мають собівартість 1 ц до 30 грн. В таких господарствах найбільша урожайність (27,45 ц/га), найвищий прибуток на 1 ц (14,79 грн/ц) та найвищий рівень рентабельності (54,95%). Починаючи з п'ятої групи, де собівартість більша 50 ц/га, 116 господарств області мають збиток від реалізації зерна. Господарства сьомої групи, де собівартість більше 60 грн/ц, мають збиток на 1 ц - 30,57 грн та рівень збитковості – 42,01%.

Суперечливим залишається характер формування середніх реалізаційних цін на зерно сільськогосподарських підприємств. І це стосується урожаю будь-якого року. При різкому падінні ціни найбільш поширена причина – це вплив чинників, які виникають у сфері заготівель зерна.

Цінова ситуація за період, що аналізується, характеризується значною нестабільністю. Так, якщо в 2004 році ціна реалізації 1 ц зерна становила 42,74 грн, у 2005 році – 42,64 грн, то у 2006 – році 50,23 грн. У той же час зростала собівартість, викликана підвищенням цін на матеріально-технічні ресурси. Як наслідок, рентабельність продукції знизилася відповідно з 34,2 % до 11% з 2004 року до 2006 року. Нестабільність виробництва поряд з іншими факторами призводить до коливання рівня затрат на 1 га посіву, собівартості одиниці продукції, а недосконалість цінової політики - до зниження прибутковості та рентабельності.

Таким чином, дослідженнями встановлено, що існує безпосередній зв'язок ефективності виробництва зерна і кон'юнктури ринку, яка залежить від попиту та пропозиції, а попит в свою чергу формується споживачами. Аналіз показав, що основними споживачами зерна на ринку Сумської області є комерційні структури (близько 70%). А пропозиція формується на основі обсягів виробництва. Зростання обсягів виробництва безпосередньо призводить до збільшення обсягів реалізації, при цьому перевищення попиту над пропозицією веде до скорочення ціни на ринку. Відомо, що валовий збір, як показник ефективності виробництва, формується в більшій мірі за рахунок урожайності. Зростання її призведе до підвищення валового збору і навпаки. Як свідчить функція лінійного тренду, побудована нами за методом найменших квадратів, урожайність та площа має тенденцію до спаду. Така ситуація впливає на зміну собівартості продукції.

З огляду на майже абсолютний взаємозв'язок між обсягом реалізації, і відповідно, виробництва, та урожайністю і собівартістю, можна зробити висновок

на користь вищого рівня концентрації виробництва в галузі. На користь цієї ж думки були проведені групування цих же сільськогосподарських підприємств за показником собівартості, яка відіграє вирішальну роль у формуванні прибутку.

Так, при підвищенні урожайності спостерігається зниження собівартості. При цьому зростає маса прибутку в розрахунку на 1 га посіву та на 1 ц зернових, підвищується рівень рентабельності. Проведені нами групування також підтверджують цей висновок. При урожайності 10 ц/га в господарствах першої групи і її зростання до 40 ц/га в господарствах восьмої групи, собівартість 1 ц знижується на 18,38 грн і підвищується ціна реалізації 1 ц на 8,36 грн. Висока собівартість виробництва зерна пояснюється невиправдано великими витратами на 1 га посіву, зокрема матеріально-технічних засобів тощо. Стосовно технологічного рівня виробництва, господарства в значній частині знаходяться на низькому рівні, оскільки третина підприємств взагалі збиткова. Як наслідок, катастрофічно зношуються засоби виробництва; практично припинено хімічну меліорацію ґрунтів та поліпшення їх шляхом внесення мінеральних і органічних добрив.

Також за допомогою групування була встановлена залежність обсягу реалізації, як ринкового фактору, на ефективність виробництва. Вони підтвердили, що найвищий рівень рентабельності отримують товаровиробники при обсягу реалізації більше 30 тис. ц і при ціні реалізації вище 43,60 грн/ц. Лише господарства шостої і сьомої групи мають прибуток на 1 ц на 62,52 грн та 119,46 грн відповідно. тоді як рівень збитковості в першій групі найбільший і становить 25,47%.

Тому, виникає необхідність дослідити тенденції розвитку регіонального ринку зерна, спрогнозувати обсяги його виробництва, що дасть можливість розробити основні напрямки підвищення ефективності виробництва зернового ринку Сумської області.

У третьому розділі **„Шляхи підвищення економічної ефективності зернового виробництва сільськогосподарськими підприємствами в умовах формування регіонального ринку”** – викладено основні положення розробленої автором програми розвитку зерновиробництва в Сумській області на період до 2015 року, визначена модель розвитку зернового ринку Сумської області, розглянуті перспективи розвитку регіонального ринку зерна, розраховані показники економічної ефективності на перспективу.

Проведені дослідження дозволили встановити, що ринок зерна характеризується такими тенденціями: зменшення реалізації зерна господарствами та збільшення продажу продуктів його переробки; на внутрішній ринок зерно надходить переважно з районів, які були основними постачальниками його в обласні ресурси; погіршилась якість зерна пшениці та інших видів зернових культур; зменшується продаж зерна заготівельним організаціям; зменшується продаж зерна на внутрішньому ринку.

В результаті проведених досліджень було визначено маркетингову стратегію розвитку зернового господарства Сумської області. Суть її полягає в тому, що необхідна відповідна державна підтримка товаровиробника; оцінка природного потенціалу та вивчення попиту на ринку зерна, наявність трудових ресурсів та основних фондів, розвиток організаційних форм господарювання; реструктуризація

системи аграрного менеджменту та державного управління. Можна констатувати, що ефективність маркетингового сектору має для виробників вирішальне значення. Чим більш ефективно підприємства займаються маркетингом зерна, тим ліпші та дешевші послуги вони надають, а виробники отримують вищу ціну на зерно.

На думку автора, основна мета стратегії розвитку зерновиробництва в Сумській області має полягати у здійсненні з боку держави таких трансформаційних заходів, дійових та ефективних методів, способів і механізмів, які б забезпечили переведення основних галузей аграрної сфери на модель сталого інноваційного нарощування виробництва конкурентноспроможної, екологічно чистої продукції. Зокрема, доцільно приділити увагу чинникам, що сприяють підвищенню ефективності виробництва за маркетинговими каналами збуту; провести зміни в державному регулюванні на зерновому ринку, поліпшити аналіз ринку та надання інформаційних послуг, удосконалення цілей та методів державного регулювання зернового ринку; стосовно входження України до СОТ.

Незалежно від форми власності діяльність усіх зерновиробників спрямована на збільшення виробництва зернової продукції та підвищення її якості, що в умовах конкуренції набуває особливого значення. У зв'язку з цим перехід до ринкових відносин пов'язаний в зерновому господарстві з проведенням системи заходів, що охоплюють також ринкову інфраструктуру, ресурси формування зернової продукції на основі зростаючої самостійності економіки регіонів.

За умов достатньої самостійності підприємств усіх форм власності є всі необхідні умови їх беззбиткової діяльності і отримання прибутку, необхідного для стійкого функціонування в конкурентному ринковому середовищі.

Згідно з розробленою автором програмою розвитку зерновиробництва в досліджуваній області запропоновано довести основні параметри галузі в області до показників, представлених в таблиці 3.

Таблиця 3

Прогнозовані обсяги виробництва та реалізації зерна у Сумській області

Роки	Площа посіву, тис. га	Урожайність, ц/га	Валове виробництво, тис. тонн	Обсяг ринку, тис. тонн
2007	493,0	23,7	1167,9	642,3
2008	495,0	23,9	1181,5	655,7
2009	498,0	24,0	1197,3	670,5
2010	508,0	24,1	1222,3	690,6
2015	537,8	24,7	1328,1	756,3

Визначення виробничого потенціалу зерновиробництва регіону на період 2015 року базувалося на відповідних методичних підходах з урахуванням особливостей розвитку галузі.

Поряд з цим було використано багатфакторний кореляційно-регресійний аналіз. Це дало можливість оцінити вплив основних факторів на прибуток від реалізації 1 ц зерна.

$$Y = -38,314 + 1,815X_1 - 0,05X_2 - 0,769X_3 + 0,847X_4 + 0,002X_5$$

Суть одержаного результату полягає в тому, що

- 1) господарства, які мають урожайність на 1 ц/га більше порівняно з середніми даними по Сумській області отримують зростання прибутку на 1,81 грн;
- 2) зменшення витрат на 1 га на одиницю призводить до збільшення прибутку на 5 копійок за 1 ц зерна;
- 3) при скороченні трудомісткості виробництва 1 ц зерна на 1 люд-год збільшується прибуток на 0,76 грн;
- 4) при розширенні посівної площі на 1 га прибуток збільшується на 0,2 грн;
- 5) найвагомим із вибраних факторів є ціна реалізації. При зростанні останньої на 1 грн прибуток збільшується на 85 копійок.

Отже, з урахуванням оцінки впливу перелічених вище п'яти факторів були визначені параметри ефективності при розробці моделі прогнозу виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області.

В дисертації були розраховані проектні показники ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області з урахуванням оптимізації виробництва і пристосуванням до потреб ринку (Табл. 4).

Таблиця 4

Розрахунок ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області на перспективу до 2015 року

Показники	2005 рік	2006 рік	В середньому за 2000-2006 роки	Прогноз	Відхилення прогнозу від 2006 року	Відхилення прогнозу від середніх даних
Площа, тис. га	467,8	418,4	515,8	537,8	+119,4	+22,0
Урожайність, ц/га	21,0	18,5	21,4	24,7	+6,0	+3,3
Валовий збір, тис. ц	9810,0	7741,0	11153,3	13281,0	+5540,0	+2127,7
Собівартість реалізації 1 ц, грн	36,46	45,27	29,0	41,96	-3,31	+12,96
Ціна реалізації 1 ц, грн.	42,64	50,23	40,3	50,85	+0,62	+10,55
Трудомісткість, люд-год	1,5	1,6	1,55	1,45	-0,15	-0,1

Грошово-матеріальні витрати на 1 га, грн.	773,0	837,5	620,6	1036,4	+198,9	+415,8
Прибуток від реалізації 1 ц, грн.	6,18	4,96	11,3	8,89	3,93	-2,41
Рівень рентабельності, %	17,0	11,0	39,9	21,2	+10,2п.в	-18,7п.в

В результаті отримали підвищення прибутку від реалізації 1 ц зерна в прогнозованому році до 8,89 грн та рівня рентабельності до 21,2 %. Отже, можна стверджувати, що навіть за існуючих можливостей можна значно підвищити економічну ефективність виробництва зернових культур і поліпшити фінансовий стан господарств області.

ВИСНОВКИ

На основі результатів вивчення теоретичних основ формування та функціонування ринку зерна та їх впливу на організацію та ефективність виробництва зроблено такі висновки:

1. В результаті проведеного дослідження в дисертаційній роботі подано теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукової проблеми, що полягає у поглибленні теоретичних основ ринку зернових, сформульовано комплекс пропозицій з підвищення економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах в умовах формування регіонального ринку Сумської області.

При вивченні розвитку зернового господарства недостатньо враховуються напрацювання науковців, що стосуються економічних відносин між суб'єктами ринку, формування попиту, пропозиції, руху цін на внутрішніх ринках, якості продукції, формування системи державного регулювання та організації ринкової інфраструктури саме на регіональному рівні, що потребує активізації досліджень з урахуванням природних та економічних особливостей регіону.

2. У дисертації уточнена економіко-теоретична суть кон'юнктури ринку стосовно визначення її впливу на ефективність виробництва, запропоноване нове розв'язання наукової проблеми, що полягає у поглибленні теоретичних основ ринку зерна, встановлена невідповідність між попитом і пропозицією на ринку та сформульована модель розвитку зернового ринку на рівні регіону з урахуванням потреб ринку.

Виявлено, що кон'юнктура ринку має безпосередній вплив на ефективність виробництва. Дослідженнями встановлено, що кон'юнктура формується під впливом взаємопов'язаних факторів попиту, пропозиції і ціни. Нормальне співвідношення попиту і пропозиції – це їх рівновага, тобто відповідність між об'ємом і структурою попиту на товари та їх пропозицією.

3. Формування ринку зерна відбувається залежно від виробництва, попиту та пропозиції, співвідношення між якими визначається внутрішніми обсягами виробництва та зовнішніми потребами на ринку. Отже, величина попиту на зерно та продукцію його переробки безпосередньо залежить від рівня ціни. А вплив ринку на ефективність виробництва реалізується через оптимальний рівень ціни. Між величиною попиту і ціною на зернові існує прямий зв'язок, який виявляється через такі аргументи: для споживачів ціна є своєрідним бар'єром, що заважає здійснити купівлю, вплив ціни на попит проявляється через ефект доходності та заміщення. Пропозиція повністю залежить від виробництва, оскільки саме виробництво встановлює обсяги необхідного зерна на ринку. Ринок зерна будується за принципом, де попит і пропозиція на основі цін визначають його ситуацію.

4. Для підвищення ефективності зернопродуктового виробництва і забезпечення його стійкості і стабільності відносин всіх суб'єктів зернового ринку необхідно:

А) подальший розвиток внутрішньогосподарських товарно-грошових відносин, що базуються на приватній власності, кооперації, оренді основних засобів в бік переходу до оптимізації ресурсозбереження і підвищення продуктивності праці;

Б) поглиблена спеціалізація на всіх рівнях виробництва;

В) провадження сучасних технологій виробництва та переробки продукції;

Г) оновлення матеріально-технічної бази;

Д) формування ефективної системи стимулювання розвитку виробництва шляхом створення агропромислових формувань, вдосконалення системи ціноутворення, надання державних дотацій, пільгових кредитів;

Е) формування сучасної ринкової інфраструктури збуту продукції, максимально наближеної до безпосередніх виробників.

Нами була розроблена модель прогнозу виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Сумської області. В результаті проведених розрахунків в 2015 році отримали підвищення прибутку від реалізації 1 ц зерна до 8,89 грн та рівня рентабельності до 21,2%.

5. Особливості формування зернового ринку в умовах північної частини Лісостепу полягають в тому, що агрокліматичні чинники обумовлюють характер виробничо-галузевої підпорядкованості господарської діяльності підприємств місцевим умовам і відповідну диверсифікацію розміщення товарного виробництва та диференціацію результативних показників ефективності (урожайність, собівартість, рентабельність тощо). Наприклад, у 2006 році майже 13% підприємств реалізували зерна менше 200 тонн (в середньому 101 тонна), а їх збиток становив 25,5%. В іншій групі (12 % від загальної кількості) реалізація становила понад 3000 тонн і рівень рентабельності тут був 15,3 %.

Депресивний характер економічного стану більшої частини сільськогосподарських підприємств на фоні загальної збитковості сільськогосподарської продукції області (133 млн. грн. збитку за 2004-2006 роки), екологічний стан та інші негативні чинники накопичені протягом останнього періоду призвели до невідповідності існуючих способів використання земельних ресурсів вимогам раціонального землеробства, зменшення обсягів інтенсивних

технологій вирощування зернових культур. В цьому зв'язку є потреба передбачити подальшу збалансованість між еколого економічними загальними заходами структуризації землекористування та підвищення продуктивності зернового поля і охороною навколишнього середовища.

6. Необхідною умовою оптимального функціонування сільськогосподарських товаровиробників є наявність ринкової інфраструктури. Вона являє собою сукупність відповідних суб'єктів ринку, які забезпечують функціонування підприємницьких структур, регулювання зв'язків між ними і просування товарів та рух коштів. Завдяки ринковій інфраструктурі проходить оптимізація руху товарно-грошових ресурсів, досягається пропорційність у розподілі ресурсів, мінімізуються витрати. Відсутність високорозвиненої інфраструктури ринку зерна не сприяє формуванню оптимальних співвідношень між обсягами попиту і пропозиції.

7. Аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств в частині розвитку зернової галузі показує, що в значній їх частині недоодержують як мінімум третину продукції. Серед причин, які обумовлюють таку ситуацію слід вказати на незбалансованість і достатню забезпеченість матеріально-технічними ресурсами. Аналіз свідчить про нестійку динаміку економічних показників виробництва зерна в Сумській області. Зернове виробництво Сумської області характеризується нестабільністю валових зборів. За період дослідження (1995-2006 роки) урожайність зернових в Сумській області скоротилася на 7,8% і склала 18,7 ц/га, валовий збір зменшився з 1261,0 тис. тонн до 889,7 тис. тонн. Серед вирощуваних культур найбільшу урожайність в середньому за 2000-2006 роки мають кукурудза на зерно (30 ц/га), озима пшениця (24,0 ц/га), ячмінь ярий (22,2 ц/га). Залишається досить низькою урожайність таких круп'яних культур як гречка (7,5 ц/га) та просо (9,9 ц/га). Основними факторами скорочення виробництва, а значить і пропозиції зерна стали: відсутність власних обігових коштів у сільськогосподарських підприємствах, неспроможність придбати якісне насіння, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, низькі реалізаційні ціни, які не відшкодовують виробничі витрати.

Основними напрямками регулювання виробництва і реалізації зерна в області має стати стабілізація посівних площ зернових і збільшення урожайності, удосконалення структури посівів, забезпечення гарантії збуту зерна. Реалізація цих заходів має здійснюватись через цінову, фінансово-кредитну і податкову підтримку зерно виробників, проведення державних заставних операцій з зерном, здійснення товарних інтервенцій.

8. Пропозиція на ринку зерна формується з товарної продукції. Обсяг пропозиції залежить від валового виробництва зерна в господарствах всіх категорій. Але оскільки валовий збір зернових коливається по роках через недотримання технології виробництва, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення галузі та погодні умови, то це призводить до зміни у пропозиції за роками. Частка Сумської області в державному обсягу реалізованої продукції становила в 2000 році – 4,5 %, в 2001 році – 3,9 %, в 2003 році – 5%, і в 2006 році знову 4,5%. Таким чином, Сумська область має відносну стабільність по реалізації зернових на фоні обсягів реалізації держави.

9. За результатами аналізу виявлено, що основну частину товарного зерна складає пшениця (46,4 %), решту ячмінь (27,6%) та жито (8,7 %). За досліджуваний період відбулося значне коливання цін на ринку зерна: найнижчий рівень був у 2002 році, який склав 27,67 грн за 1 ц зерна, найвищий в 2006 році – 50,23 грн за 1 ц зернових. В 2006 році порівняно з 2005 роком ціни на зернові виросли на 18 %, в 2006 році порівняно з 1999 роком на 16%. Це пояснюється зростанням попиту в певні періоди і впливом інфляційних процесів. Але в 2005 році порівняно з 2003 роком ціна на зерно зменшилася до 43,77 грн за 1 ц, за рахунок збільшення виробництва продукції.

Аналіз цінової ситуації свідчить, що на зерновому ринку відбувається підвищення середньої ціни закупівлі зерна до 50,23 грн/ц в 2006 році. Крім того, дослідження цінової ситуації доводить, що для регіонального ринку Сумської області характерний нееластичний рівень попиту. За цих умов значні коливання в обсягах пропозиції на ринку, що відбуваються під впливом ряду чинників при відсутності державного регулювання спричиняють істотні зміни в динаміці ринкових цін та завдають збитків товаровиробникам. У сільськогосподарських товаровиробників зерна досі відсутня єдина узгоджена цінова політика, тоді як у трейдерів вона є визначеною.

10. Встановлено, що структура реалізації зерна за досліджуваний період кардинально змінилася. До 1998 року переважна частина зерна реалізовувалася заготівельним організаціям, у 1998-2000 роках - на ринку та населенню через систему громадського харчування, а з 2001 року – комерційним структурам. Тобто основна частина продукції продається за позабіржовими каналами внутрішнього ринку, продаж заготівельним організаціям поступово зникає. Вивчення структури реалізації зерна дозволило встановити, що 70,5 % продукції продається через канал «комерційні організації».

11. В роботі розглянута маркетингова стратегія розвитку зернового ринку Сумської області, основна суть якої полягає в забезпеченні державної підтримки товаровиробника, оцінці попиту та пропозиції, наявності основних фондів, розвиток організаційних форм господарювання, а також реструктуризації системи аграрного менеджменту та державного управління.

12. В дисертації доведено, що особливе значення в досягненні високої врожайності зернових належить науково обґрунтованому чергуванню цієї культури в сівозміні. Одержання запланованих валових зборів можна досягти за умов дотримання чіткої системи удобрення, захисту посівів від шкідників, хвороб і бур'янів. Найефективнішим інструментом підвищення ефективності зернової галузі залишається сорт та високоякісне насіння. Ці два фактори можуть давати збільшення врожаю зерна на 20-25%. Вирощувати необхідно переважно ті сорти та гібриди, які рекомендовані до використання в конкретних умовах зони лісостепу й занесені до Державного Реєстру сортів рослин України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

- 1) Лищенко М.О. Розвиток ринку зерна в Україні // Вісник СНАУ. Науково-

методичний журнал. Серія. “Економіка і менеджмент”. Випуск 3-4. – 2002.- С. 33-38.

2) Лищенко М.О. Оптовий продовольчий ринок // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія. “Економіка і менеджмент”. Випуск 3-4. – 2003.- С. 164-170.

3) Лищенко М.О. Біржова торгівля як одна із форм розвитку ринку зерна // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія: “Фінанси і кредит”. – 2003.- № 2.- С. 151-154.

4) Лищенко М.О. Світовий ринок зерна і місце України на ньому // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія. “Економіка і менеджмент”. Випуск 3-4. – 2004.-С. 37-39.

5) Лищенко М.О. Організаційно-економічні аспекти розвитку вітчизняного ринку зерна // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія: “Фінанси і кредит”. – 2004. – №1(16).– С. 84-90.

6) Лищенко М.О. Ефективність виробництва зерна в господарствах Сумської області // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Випуск 32.- Х.: ХНТУСГ, 2004.- 426с. – С. 235-239.

7) Лищенко М. О. Ціни на зерно та збалансованість зернового ринку // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія. “Економіка і менеджмент”. Випуск 8(15). - 2004.- С. 133-138.

8) Лищенко М. О. Урожайність як один із факторів впливу на валове виробництво // Вісник СНАУ. Науково-методичний журнал. Серія. “Економіка і менеджмент”. Випуск 3-4 (16-17). – 2005.- С. 330-334.

9) Лищенко М.О. Про державне регулювання цінових відносин між виробниками зерна та покупцями // Вісник ХВАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». Випуск № 8. – 2006. – С. 203-206.

10) Лищенко М.О. Аналіз динаміки виробництва зерна в господарствах Сумської області за 2000-2007 роки // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Випуск 65.- Х.: ХНТУСГ, 2007. – 346с. – С. 74-77.

Матеріали конференцій:

1) Лищенко М.О. Державне регулювання ринку зерна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції в 2-х частинах. “Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК”.- Суми: СНАУ, 13-16 травня 2003 р.- Ч.1.- С.271-275.

2) Лищенко М.О. Елементи державного регулювання ринку зерна. Методичні основи сучасних досліджень в аграрній економіці // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції в 3-х частинах, Житомир, 3-5 березня 2005 року. – Житомир: Видавництво „Державний агроекологічний університет”, 2005.- Ч.3.- 254с. - С. 103-106.

3) Лищенко М.О. Економіко-екологічні проблеми розвитку ринку зерна Сумської області. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Економічні

проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції” (ЕП- 2005), м. Суми. - 26 травня 2005 р.- С. 31-33.

4) Лищенко М.О. Вплив насінницької роботи на підвищення урожайності зернових // Технологія 21 століття. Матеріали 12 міжнародної науково-методичної конференції (м. Алушта - 2005). Том 2. - / за ред. проф. М.В. Захарова. – Суми - 2005 р. – С. 46-49.

5) Лищенко М.О. Економічна кон’юнктура ринку зерна Сумської області // Науково-практична конференція викладачів, аспірантів та студентів СНАУ. - Суми: СНАУ – (4-20 квітня 2006). - С. 359-360.

6) Лищенко М.О. Економічна ефективність виробництва під впливом формування регіонального ринку зерна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Аграрний форум -2006”. – Суми (25-29 вересня 2006 р.) – С.158.

7) Лищенко М.О. Маркетинг як один із засобів реалізації зернової продукції // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Аграрний форум - 2007». – Суми (5-7 квітня 2007 р.). – С. 482-483.

8) Лищенко М.О. Аналіз сучасного стану виробництва зерна в Сумській області та прогноз на 2007 рік // Технологія 21 століття. Збірник наукових статей по матеріалам 14 міжнародної науково-методичної конференції (м. Алушта – 2007, 10-18 вересня) / за ред. проф. М.В. Захарова. – Суми. - 2007 р.- С.52-53

9) Лищенко М.О. Розрахунок рівня конкурентоспроможності зернового ринку Сумської області // Технологія 21 століття. Збірник наукових статей по матеріалам 13 міжнародної науково-методичної конференції (м. Алушта - 2006) / за ред. д.т.н, проф. М.В. Захарова. – Суми: СНАУ, 2006 р.- с. 323с. - С. 158-162

АНОТАЦІЯ

Лищенко М.О. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах в умовах формування регіонального ринку – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК).- Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква. 2008.

У дисертації розглянуто теоретико-методологічні основи формування та функціонування ринків зерна. Проаналізовано розвиток зернового ринку України за останні десять років, і визначено місце Сумської області на державному ринку зерна.

Систематизовано теоретичні, методичні та практичні аспекти економічної ефективності виробництва в цілому і виробництва зерна зокрема в умовах становлення ринкових відносин. Розглянуто економічну ефективність як найважливішу у системі економічних категорій, від адекватності трактування якої залежить правильність усієї системи ефективності виробництва. Обґрунтовано критерії і систему показників, що відображають рівень економічної ефективності виробництва, переробки і реалізації зерна, дозволяють виявити шляхи її підвищення.

Проведено аналіз факторів, які впливають на ефективність функціонування зернового ринку.

Визначено оптимальну модель оптимізації обсягів і структури виробництва зернової продукції, проаналізовано ефективність виробництва та канали реалізації зернової продукції. Спрогнозовані перспективи розвитку зернового ринку Сумської області, а також розраховані показники економічної ефективності на перспективу.

Ключові слова: ринок, ринок зерна, ефективність, аналіз, оптимізація, модель, конкурентоспроможність, інфраструктура.

АННОТАЦИЯ

Лышенко М.А. Экономическая эффективность производства зерна в сельскохозяйственных предприятиях в условиях формирования регионального рынка– Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04– экономика и управление предприятиями (экономика сельского хозяйства и АПК). – Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь. 2008.

Целью диссертационного исследования является обоснование и разработка теоретических и практических рекомендаций относительно повышения экономической эффективности производства зерна в сельскохозяйственных предприятиях в условиях формирования регионального рынка.

Объектом исследования выступает процесс формирования и функционирования зернового регионального рынка Сумской области.

Предмет исследования – совокупность теоретических, методологических подходов и экономико-организационных процессов относительно формирования и функционирования регионального зернового рынка и изучение экономической эффективности производства.

В диссертации рассмотрены теоретико-методические основы формирования и функционирования рынка зерна. Дается классификация рынков, выделены функции рынка. Приводится классификация агрегативного рынка зерна. Освящены вопросы инфраструктуры и конъюнктуры рынка зерна.

Систематизировано теоретические, методологические и практические аспекты экономической эффективности производства в целом и производство зерна непосредственно в условиях становления рыночных отношений. Рассмотрена экономическая эффективность как самая важная в системе экономических категорий, от адекватности, трактовки которой зависит правильность всей системы эффективности производства. Обоснованы критерии и система показателей, которые отображают уровень экономической эффективности производства, переработки и реализации зерна, разрешают определить пути ее повышения.

Формирование рынка зерна происходит в зависимости от производства, спроса и предложения, соотношение между которыми определяется внутренними объемами производства и внешними запросами на рынке.

Проведен анализ факторов, которые влияют на эффективность функционирования рынка зерна. В работе усовершенствовано оценку состояния

экономической конъюнктуры зерна с определением основных факторов на эффективность производства.

Проанализировано развитие зернового рынка Украины за последние десять лет и определено место Сумской области на национальном рынке зерна. Проведен комплексный анализ основных показателей, который характеризуют общую конъюнктуру рынка зерна Сумской области.

Анализ состояния регионального рынка Сумской области показал, что существует зависимость между объемами производства, реализации и ценой реализации продукции. Ценовая конъюнктура регионального зернового рынка в последние годы определяется соотношением спроса и предложения, которые складываются на рынке. Так, объемы реализации возрастают тогда, когда предложение на рынке самое высокое, а уровень цен на рынке самый низкий. Самая высокая цена на рынке наблюдается в 2006 году – 502,3 грн/тонну, что объясняется минимальным объемом производства на рынке – 807,4 тыс. тонн, и практически самым низким объемом реализации за исследованный период – 619,4 тыс. тонн. А в 2002 году при производстве зерна 1305,4 тыс. тонн количество реализованной продукции составила 843,2 тыс. тонн и цена реализации – 276,7 грн.

В работе рассмотрены основные каналы сбыта продукции. Установлено, что на внутренний рынок зерновые поступают за традиционной схемой реализации: заготовительным предприятиям, населению, включая продаж и выдачу в счет заработной платы и платы за аренду земли, продажа на рынке и коммерческим организациям, через биржи и по бартерным договорам. Анализ показал, что значительно уменьшился объем реализации заготовительным организациям, тогда как выросла реализация коммерческим организациям.

Исследования показали, что самый высокий валовой сбор в области получен в 2002 году – 1305,4 тыс. тонн. Такая ситуация объясняется высоким уровнем урожайности, который составил 25,5 ц/га.

Исследованиями установлено, что конъюнктура рынка имеет непосредственное влияние на эффективность производства. Формирование рынка определяет объем и структуру продукции, которая реализуется, а рынок формирует цену и соответственно к спросу формируется объем производства и затраты.

Одним из факторов, который характеризует эффективность производства зерна есть рентабельность. В целом уровень рентабельности имеет тенденцию к сокращению. Так, в 2006 году рентабельность составила 11 %, тогда как в 2002 году – 83,5%. Такая ситуация объясняется повышением себестоимости за этот же период цены.

Определена оптимальная модель оптимизации объемов и структуры производства зерновой продукции, проанализировано эффективность реализации и каналы реализации зерновой продукции. Спрогнозированы перспективы развития зернового рынка Сумской области, а также рассчитаны показатели экономической эффективности на перспективу.

Ключевые слова: рынок, рынок зерна, эффективность, анализ, оптимизация, модель, конкурентоспособность, инфраструктура.

SUMMARY

Lichenko M. A. Economic efficiency of corn production in agriculture enterprises in the conditions of regional market forming – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the economic science candidate, specialty 08.00.04. – Economy and management of enterprises (economics of agriculture and Agroindustrial Complex). – Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva. 2008.

Theoretical and methodological bases of formation and grain products markets have been considered. The development of the grain market of Ukraine for the past years has been analyzed, trend of national trade with grain and role of Sumy region in the Ukraine market have been determined.

The theoretical, systematical and practical aspects of economic efficiency of production on the whole and, particularly of grain production in conditions of the formation of market relations are generalized. The economic efficiency as the main economic category is considered; the correctness of the whole system of production efficiency depend on its right interpretation. Criteria and the system of indexes which reflect the level of economic efficiency of production, working up and realization ways of its increasing are grounded. The factors determent economic efficiency of grain production, which summary action is the main condition of highly effective production is delimited.

Key words: market, grain crops market, economic efficiency, analysis, optimization, models, infrastructure.